

אזהרות לשבת שלפני יום הכיפורים לרבינו יצחק הלוי בן שמואל

בין בני משפחתו של ר' זרחיה הלוי, מחכמי פרובנס, מצאנו תלמידי חכמים מובהקים שעסקו גם בפיוט.¹ חלקם עסק גם בחיבור פיוטים בעלי אופי הלכתי, שהוא תחום שהפייטנים לא הרבו לעסוק בו. אחד מסוגי הפיוטים בתחום זה הוא הפיוט הנקרא בשם אזהרות. על פיוט זה נדבר לקמן. החכם שאנו עוסקים בו הוא ר' יצחק בר שמואל הלוי, שהפרטים אודותיו מעטים ביותר. היה מקום להניח אפוא כי אף הוא מבני אותה משפחה, והוא החכם שמצאנוהו נזכר בדברי הרא"ה:² "ושמעתי מפי מורי החכם הגדול ר' יצחק הלוי ב"ר שמואל ז"ל". מכאן עולה כי הוא היה רבו של הרא"ה. אלא שבמקום אחר הזכיר הרא"ה את ר' יצחק הלוי בן אחיו כמורו:³ "כך פירש מורי החכם ר' יצחק הלוי ז"ל בן אחי ר' בנבנשתי⁴ הלוי נ"ר". שמו של חכם זה מקויים גם ע"י הריטב"א, תלמיד הרא"ה, שהביאו כמה פעמים בחידושו, ונציין לכמה מהם:⁵ "וכמו שפי' בפ'

1. פיוטיו של ר' זרחיה הלוי בעל המאור הם רבים, ומהם גם פיוטי הלכה רבים. כולם נקבצו על פי כתבי יד ע"י י' מייזליש בספרו שירת המאור ירושלים, תשמ"ד. אזהרות לשבת קודם סוכות לאחיו ר' ברכיה פרסמתי באור ישראל, כה, (תשרי תשס"ב) עמ' ט-כב. אזהרות לראש השנה של ר' פנחס הלוי, אחי הרא"ה, אף הוא מצאצאיה של משפחה זו, פרסמתי בספר הזכרון לר"י נסים, ירושלים, תשמ"ה, כרך ה, עמ' עו-פז.
2. פקודת הלויים על מסכת ברכות, במשנה הביאו לו מליח (דף מד ע"א), מהד' רמ"י הכהן בלוי, ניו יורק, תשל"ט, עמ' קלה; מהד' אהבת שלום, ירושלים, תש"ס, עמ' שמו.
3. חידושי הרא"ה לכתובות דף ס ע"א סד"ה כתב הרב רבי משה. וכן העתיק זאת בשיטה מקובצת שם. גם הריב"ש בתשובותיו סי' שעג הביא זאת: "כתב הרא"ה בשם חכם ר' יצחק בן אחיו הלוי". צונץ רצה לייחס לחכם זה, ר' יצחק בן בנבנשתי, חיבור הלכתי מסויים המכיל פסקי דינים, אבל דבריו נדחו על ידי נויבאוואר. ציינתי לזאת, וגם הוספתי בזה עוד כמה דברים, במאמרי 'פסקי דינים לחכם ממשפחת הרא"ה', קבץ על יד, ספר היובל, סדרה חדשה ספר יא (כא), חלק א, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 94-95. המסקנה העולה שם, כי חכם המכנה את הרא"ה ואת אחיו ר' פנחס כדודיו, הוא שכתב את אותו חיבור המכיל פסקי דינים, אבל אין הוא ר' יצחק. נמצא שחכם זה היה בן ר' בנבנשתי (אחיהם של הרא"ה ור' פנחס), או שהיה בנו של אח נוסף או אחות של הרא"ה ור' פנחס, אלא שאין לנו ידיעות על כך, ולכן אין אנו יודעים לזהותו.
4. אפשר שנקרא כן על שם סבו ששמו היה בנבנשתי כמובא לקמן בהערה 10. אגב, מאוחר יותר מצאנו בספרד את השם בנבנשתי ככינוי משפחה. משפחה זו העמידה חכמים רבים, ונודעה לשם ולתהילה. ר"ב הלוי עפשטיין בספרו מקור ברוך, וילנא, תרפ"ח, ח"א, דפים שלו-שנו, כתב מעט אודות משפחה זו וחכמיה, ובדף שני ע"ב כתב: "כפי הנראה ששם זה [בנבנשתי] הוא שם איש פרטי, ולא רק כנוי משפחה, וזה דבר חדש".
5. אני רושם את המקורות לפי סידרם (לא ציינתי ד"ה, הואיל ומצויות היום כמה הדפסות של חידושי הריטב"א, ודיבור המתחיל שונה מזו לזו): יבמות פג ע"א, גיטין ב ע"א, שם ג ע"ב. על כך יש להוסיף: תענית כו ע"א (וימצאתי בנמוקי יוסף) קרובו של רבינו נ"ר החכם הגדול ר' יצחק ז"ל", מכאן עולה כי הדברים היו כתובים), גיטין ב ע"ב (ויהקשה ר"י הלוי [בן] אחיו של רבינו), ד ע"א (ורבינו כתב בשם ר' יצחק הלוי בן אחיו של רבינו נ"ר), מב ע"א (ויהחכם ר' יצחק הלוי ז"ל בן אחיו של רבי נ"ר), נ ע"ב (ויכתב רבינו נ"ר בשם החכם ר' יצחק הלוי בן אחיו), נח ע"ב (כך פי' החכם ר' יצחק הלוי בן אחיו של רבינו נ"ר), עד ע"ב (י"כ רבינו נ"ר בשם בן אחיו ה"ר יצחק הלוי). יש להעיר כי לדעת ר"א ליכטנשטיין מהדיר חידושי ריטב"א על גיטין, מהד' מוסד הרב קוק, הרי שהחידושי הריטב"א הנדפסים על גיטין אינם לריטב"א, אלא הם לרבינו קרשקש, שגם הוא היה תלמיד הרא"ה. כן הוזכר גם בחידושי הריטב"א קידושין יט ע"א (ויכן ראיתי שפירש החכם רבי יצחק הלוי ז"ל בן אחיו של מורי הרב נ"ר, מכאן משמע שהדברים היו כתובים) שם כג ע"ב (ויהחכם הגדול ר' יצחק הלוי ז"ל קרובו של רבינו נ"ר תירץ), ב"ב עו ע"א (ויכן פירש החכם הגדול

הגזל משמו של רבינו (הר"ס) [הר"א]⁶ וקרובו ה"ר יצחק הלוי ז"ל". "אלא הנכון כמו שכתב רבינו בשם ר' יצחק הלוי בן אחיו של רבינו נר"ו". "ורבינו כתב בשם ר' יצחק הלוי בן אחיו של רבינו נר"ו".

אנו רואים כי ר' יצחק בן אחיו של הרא"ה מוזכר כמה וכמה פעמים, ובחלק הוא מוזכר גם כמורו של הרא"ה. היה מקום אפוא לומר שאולי במקום שמוזכר ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי כמורו של הרא"ה נפלה טעות בשמו של החכם.⁷ אלא שעובדה זו מקויימת ממקום נוסף, שהרי כך נאמר בשיטה מקובצת:⁸ "ותלמיד הרא"ה בחידושי ליבמות פי' בעניין אחר וז"ל... וכן פי' החכם הגדול רבי יצחק הלוי ב"ר שמואל הלוי ז"ל וכן עיקר ע"כ".⁹ גם בפיוט שלפנינו מוזכר המחבר בשם ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי, וא"כ מסתבר שהיו שני חכמים בשם ר' יצחק הלוי. האחד בן אחיו של הרא"ה, והשני בן ר' שמואל הלוי, שאין אנו שומעים על קשר משפחתי בינו לבין הרא"ה.¹⁰

עובדה נוספת הראויה לציון היא כי ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי מכונה תמיד בתואר "החכם הגדול", ואילו ר' יצחק בן אחיו של הרא"ה, לעתים מכונה רק בתואר "החכם", או ללא תואר כלל.¹¹ אבל בכל זאת מצאנו כי גם הוא נקרא "החכם הגדול".¹² גם ר' פנחס, אחיו של הרא"ה, שהיה גם מורו, מכונה על ידו בשם "החכם הגדול".¹³

קשה אפוא להגיע למסקנה ברורה בדבר זהותו של ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי, אולם מסתבר בעיני שהיה חכם בשם זה, שהיה גם מורו של הרא"ה.

לא ידוע לנו כרגע על יצירה פיוטית נוספת של ר' יצחק.¹⁴

*

ר' יצחק הלוי ז"ל. אמנם כאן לא מצויין "קרובו" או משהו בדומה לכך, ואפשר לטעון שאולי הכוונה היא לר"י ב"ר שמואל, קנ ע"ב (החכם הגדול רבינו יצחק הלוי קרובו ז"ל), קעא ע"א (יזכר כתב קרובו ה"ר יצחק הלוי בתורת הבית שלוי).

6. היינו הרא"ה.

7. כך כתב ר"ח פרוש במבואו לחידושי הרא"ה על חולין, ירושלים, תשל"ה, עמ' 11, וכן נכתב גם בחידושי הרא"ה על ברכות, מהד' אהבת שלום, ירושלים, תש"ס, מבוא עמ' 12, והערה 10.

8. כתובות כט ע"א ד"ה ועי' שם בתוספות.

9. יט"ל צונץ בספרו: *Literaturgeschichte der Synagogalen Poesie*, Berlin, 1865, עמ' 284, ציין לאזהרות אלו, וגם ציין לאיזכור ר' יצחק בשיטה מקובצת.

10. בהקדמתו לבדק הבית כותב הרא"ה את ייחוסו: "אמר אהרן הלוי ב"ר יוסף ב"ר בנבנשתי ב"ר יוסף ב"ר יצחק ב"ר זרחיה ב"ר שם טוב הלוי ז"ל". [ראה רחיד"א בשם הגדולים בערך רא"ה שכתב שיש כאן ט"ס, אבל אין היא נוגעת לענייננו]. אנו רואים כי השם יצחק נמצא כאן, אבל לא נמצא כאן השם שמואל. לפיכך יש קצת מקום לומר כי אכן ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי אינו קרובו של הרא"ה.

11. ראה במקומות שכתבנו בפנים המאמר, ובמה שהוספנו שם בהערה 5.

12. ראה לעיל הערה 5, וא"כ המקומות הם: תענית כו ע"א, קידושין כג ע"א, ב"ב קנ ע"ב.

13. ראה ריטב"א גיטין יח ע"א, קידושין כו ע"א, ע"ז יג ע"א.

14. שד"ל בחיבורו נחלת שד"ל (בתוך אוצר טוב, בעריכת ר"א ברלינר ורד"צ הופמן, ברלין, תר"מ-תרמ"א), עמ' 43, מציין לחכם בשם יצחק בן לוי שחיבר: ירב גדולתי יוצרי לפניך, על פי מחזור מונפלייר. וכן ציין באותו מקום כי חכם בשם יצחק ברבי לוי חיבר את: אז ישיר ינון (אילת השחר [כוונתו לספר המכיל בין השאר גם פיוטים, מנטובה, תפ"ד] ז' של פסח). י' דוידזון, אוצר השירה והפיוט, ניו יורק, תרצ"א, במפתח המחברים, עמ' 421, ציין תחת השם: יצחק הלוי (בן שמואל), לשלושה פיוטים: אדברה ברשיון, ארוממך ה', ירב גדולתך. ברור כי הפיוט הראשון והאחרון הם היינו הך, והוא הפיוט שלפנינו. על הפיוט ארוממך ה' כתב דוידזון בכרך א מס' 7526, ומדבריו עולה כי הכוונה היא לר' יצחק סגל אחיו של ר' דוד סגל בעל טורי זהב. נמצא כי משלושת הפיוטים שייחס דוידזון לר' יצחק בן שמואל הלוי, לפנינו רק פיוט אחד. הפיוט שהזכיר שד"ל: אז ישיר ינון, צויין אצל דוידזון בכרך א עמ' 100 מס' 2135, כפיוט הנאמר בשביעי של פסח, ומחברו הוא יצחק ברבי לוי. במפתח המחברים לא מצאתי, ומ"מ דוידזון לא כלל פיוט זה תחת המחבר שלנו.

האזהרות המתפרסמות בזה¹⁵ מצויות בארבעה כתבי יד. האחד הוא כתב יד פריס (להלן: כ"פ) 656 (מכון לתצלומי כ"י עבריים בירושלים ס' 27904), שהוא מחזור לר"ה ויוכ"פ כמנהג צפון אפריקה. השני כ"י מונטיפיורי (להלן: כ"מ) 203 (ס' 5126) שהוא מחזור לכל השנה כמנהג מונטיפיורי. השלישי כ"י אוקספורד-בודלי (להלן: כ"א) קטלוג נויבאואר מס' 2709 (ס' 22707) מחזור לר"ה ויוהכ"פ וסוכות כמנהג ספרד (קטלוגיה). הרביעי כ"י מוסקבה גינזבורג (להלן: כ"ג) 197, שיצא במהדורת צילום בתוך: אוסף פיוטי ספרד, ע"י הוצאת מקור, מכון מזרח ומערב בראשות ד"ש לוינגר, ירושלים, תשל"ט. הואיל ואזהרות אלו מצויות בארבעה כתבי יד, המשקפים גם איזורים ומנהגים שונים, דומה שיש בזה כדי ללמד שליצירה זו היתה תפוצה לא קטנה. עם זאת כדאי לציין כי בכ"י מוסקבה גינזבורג נכתב בראש האזהרות: "אזהרות ליום הכפורים", ולא צויין שם המחבר. מסתבר שאמירת האזהרות היתה מכוונת לציבור, והיה בה מעין סיכום קצר של מרבית ההלכות הקשורות לאותו מועד.¹⁶ לפיכך נקבע גם זמן אמירתן לשבת הסמוכה לאותו מועד. במקרה שלפנינו המחבר הזכיר באזהרות את הדינים השונים הקשורים ליום כפור. סדר הדינים הוא סדר מקרי העולה לו כתוצאה מהאילוצים של סדר האי"ב והחרוז. בפזמון של האזהרות מקובל בדרך כלל לדבר על גאולה וישועה של ישראל, וכן הדבר גם לפנינו.

השבת שלפני יום כפור היא שבת שובה, והאזהרות נאמרו אפוא באותה שבת. יצויין שבכתבי היד נאמר שאומרים את האזהרות בשבת שלפני יום כפור, ואין היא נקראת בשם שבת שובה. זאת משום שהשם שבת שובה, נקבע ככל הנראה רק לפי המנהג שקוראים את הפטרת שובה ישראל בשבת זו. ברם היו בקריאת הפטרה של שבת זו מנהגים חלוקים, ולכן ברור כי לפי אותם מנהגים שבת זו לא נקראה בשם שבת שובה.¹⁷ ויש לי אריכות דברים בזה, ואין כאן מקומו.

מבנה האזהרות המקובל הוא לפי סדר א"ב, כאשר כל בית מוקדש לאות אחת החוזרת שלוש פעמים. בסוף כל בית נמצא פסוק מהמקרא המתקשר עם האמור לפניו, אם בדרך פשוטה ואם בדרך מחודדת מעט. לאחר מכן בא הפזמון, שבו נמצאת גם חתימת המחבר באקרוסטיכון. החתימה שלפנינו, הכתובה בצורה לא כל כך שגרתית כפי שיראה המעיין, היא: "יצחק בן שמואל לוי".¹⁸ בדרך כלל הוסיפו הפייטנים לחתימה גם את המלה: "חזק", אבל בפיוט שלפנינו המחבר לא נהג כן. לנוחיות המעיין הדגשנו את מלות החתימה, כדי ששמו של המחבר יהיה בולט. לאזהרות אין משקל, ולכן השורות אינן בעלות גודל אחיד.

בשמירת החרוז נהג רבינו ב"חופש השירה", ולכן מצאנו כי בבית המתחיל באות ב', וכן בבית המתחיל באות י', חרוז רבינו אות רפויה מבג"ד כפ"ת עם אות דגושה.¹⁹ בדומה לכך מצאנו בכמה מקומות, כי כדי לשמור על החרוז ועל השיבוץ של פסוקים, "הזיז" רבינו מלים מסויימות ממקומן, ורשמן בצלע אחרת, למרות שאין זה מקומן,²⁰ ואף אלו דברים מקובלים בשירה, אם כי ודאי שהנמנע מכך הרי זה משובח.

האזהרות נעתקו בדרך כלל לפי כ"פ, אלא ששינינו את המבנה בהתאם למקובל. במיוחד שינינו את המבנה של הפזמון, משום שבכתב היד הפזמון היה כתוב ללא כל סדר. בהערות נרשמו בדרך

15. קטע מפיוט זה כבר נתפרסם על ידי א' חזן, ב' בר תקוה, בחיבורם שירת ההלכה, עיונים באזהרות ובפיוטי ההלכה במעגל השנה, ירושלים, תשנ"א, עמ' 30-32.

16. ראה דברינו ביחס לאזהרות של ר' ברכיה כמצויין בהערה 1.

17. ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך י, ערך הפטרה, עמ' כא, ובסוף הספר עמ' תשטו, על המנהגים השונים של הפטרה של שבת זו, ועל הקריאה של שובה ישראל.

18. לעתים חתמו: הלוי, ולעתים חתמו: לוי, ראה בדברינו על האזהרות של ר' יצחק הלוי (לעיל הערה 1) במבוא הערה 6.

19. מצאנו כן, אמנם לעתים רחוקות, בין המשוררים הספרדים, כמו שהעיר על כך ד' ילין בספרו תורת השירה הספרדית, ירושלים, תשל"ח, עמ' 13.

20. ראה לדוגמה הערות 82, 127, 140, 148.

כלל רוב חילופי נוסח בין כתבי היד. דומה שבכתב יד אוקספורד מרובים חילופי הנוסח, ואולי יש בכך להעיד על המעתיק, או על עובדות אחרות, אבל לא עסקנו בכך. לא השתמשנו בניקוד שבכתבי היד, אלא ניקדנו את הפיוט מחדש, בדרך כלל על פי ניקוד של כתיב חסר. בהערות רשמנו את מקורות הפיוט, פרט לפסוק המופיע בדרך קבע בסוף כל בית, שאת מקורו רשמנו בפנים. המקורות הם מקורות מקראיים או מקורות מהתלמוד, והואיל והמדובר בענייני יום הכפורים, הרי שבציון סתמי לדפי תלמוד הכוונה היא למסכת יומא. נהגתי כאן כפי שנהגתי בפרסום אזהרותיו של ר' ברכיה.²¹ לאמור, רוב הדינים הנמצאים בפיוט מופיעים בתלמוד, וחלקם אף באותו לשון. לעתים יש תוספת או שינוי כל שהוא, והשתדלנו לעמוד על כך. אבל לא נכנסנו כאן לפלפולים ולדיוקים עמוקים בדבריו, הואיל ומדובר כאן בפיוט, אלא אם כן מוכח מתוכו באופן ברור שיש כאן עניין מיוחד. מקובל כיום להדפיס את המקורות והביאורים לפיוטים כחטיבה נפרדת, על פי מספרי השורות של הפיוט. אולם מטעמים טכניים נדפסו כאן דברים אלו בצורה שונה, לאמור בצורה של הערות לפיוט.

*

ברצוני בזה להתייחס בזה למאמרי על אזהרותיו של ר' ברכיה.²² לצערי נפלו בו כמה טעויות בניקוד, שכנראה נובעות מאי התאמות של תוכנות המחשב השונות (כתוצאה מכך נשמטה גם ההדגשה של האקרוסטיכון, וכן נגרמו שיבושים נוספים, ראה שם לדוגמה אות ב' בסוף השורה הראשונה). איני מעיר עליהן, פרט לשתי טעויות בולטות:

1. אות ט' בסוף שורה 1, צ"ל: מְשַׁבְּעָתוֹ (נשמטה האות ש', אף שהניקוד נמצא).

2. ריש עמ' כא, צ"ל: שְׁלֹמוֹ, כלומר נגמרו.

רד"צ הילמן שהעירני על כמה טעויות בניקוד, העירני גם על האמור בעמ' כ בשורה האחרונה. לדעתו כוונת ר' ברכיה לומר שלמ"ד שאיגודו בכל דבר הוא משום דס"ל דאין צריך אגד ואין האיגוד אלא משום זה א-לי ואנוהו דילפינן מיניה הידור מצוה בכל המצוות.

ר"י בויס העירני על האמור בעמ' טז הערה 72, כי אפשר שכוונת ר' ברכיה היא כאמור בסוכה יג ע"א תוד"ה בשלש, ע"ש ובאוצר מפרשי התלמוד.

אזהרות לשבת שלפני יום כפור לרבינו יצחק הלוי ב"ר שמואל ז"ל

אֲדַבְּרָה בְּרִשְׁיוֹן מְבִינֵי אֲסַפְּרָה אֵל חוֹק ה'
אָמַר אֵלֵי בְּנֵי אֶתְהָ² וְרֵאשִׁית אוֹנֵי³

21. ראה לעיל הערה 1.

22. ראה הערה 1.

1. רבינו פותח בבקשת רשות כמקובל. אפשר כי "מביני" הכוונה למלמדיו ומוריו, כאשר "מבין" הוא פועל יוצא, כמו בנחמיה ח, ט, ועוד.

2. על פי תהלים ב, ז: "אספרה אל חק ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך". לפי המפרשים הרי שצריך לקרוא זאת כך: אספרה אל חוק, ה' אמר אלי וכו', ורבינו שינה את פיסוק המשפט בגלל החרוז. ע"י עוד בתרגום שם שאפשר שמשם משמע כפיסוק רבינו. משמעות העניין הוא שה' כחר בעם ישראל.

3. על פי בראשית מט, ג: "כחי וראשית אוני".

אַתָּה תְּהִיָּה לִי סִגְלָה וּמַמְלַכַת כְּהֵנִי⁴
 אוֹתְךָ רְאִיתִי צְדִיק לְפָנַי (בראשית ז, א)

בְּךָ יִשְׂרָאֵל אֶתְפָּאֵר⁵ מִכָּל שׁוֹכְנֵי עֵפְרָיִם⁶
 בְּשִׁמְרֶךָ מִצּוֹתַי וְרַעְיָ לְה' לְדוֹרֵי יִסּוּפָר⁷
 בְּעִבְרֶךָ עֲבָרָה קָלָה כְּתֻשׁוּבָה לְבָדָה תּוֹפֵר⁸
 וְסָר עֲוֹנְךָ וְחָטְאתְךָ תִּכּוֹפֵר (ישעיהו ו, ז)

גְּדוּל כְּבוֹדְכֶם⁹ בִּישׁוּעָתִי¹⁰ אִם תִּישְׁרוּ מֵעַלְלֵיכֶם¹¹
 גַּם אִם¹² הָרַע תִּרְעוּ¹³ וְתִשׁוּבוּ וְתִיטִיבוּ מֵעַלְלֵיכֶם¹⁴
 גְּזַרְתִּי בְעִשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הַשְּׂבִיעִי¹⁵ לְמַהֵר אֶתְכֶם מִגְּלוּלֵיכֶם¹⁶
 כִּי יוֹם בְּפָרִים הוּא לְכַפֵּר עֲלֵיכֶם (ויקרא כג, כח)

דָּת¹⁷ יוֹם זֶה לְהִתְעַנּוֹת בּוֹ וּלְהַעֲצֹר מִכָּל מְלֶאכֶה
 דִּין תְּשִׁיעִי לַחֹדֶשׁ¹⁸ לְהִתְעַדֵּן¹⁹ בּוֹ בְּמִסְכָּה עֲרוּכָה

4. על פי שמות יט, ה-ו: "והיתם לי סגלה... ואתם תהיו לי ממלכת כהנים". אפשר שרבינו הוסיף את המלה: סגולה, כדי לרמז על לוי (סג"ל היינו לוי), הואיל הוא עצמו לוי.
5. עפ"י ישעיהו מט, ג: "ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר".
6. כינוי לאומות העולם על פי ישעיהו כו, יט.
7. בכ"י ג, הנוסח: זכרך.
8. בכ"י א, חסר: לדור.
9. על פי תהלים כב, לא: "זרע יעבדנו יספר לא-דני לדור". לפי רש"י שם, הכוונה כאן היא: אם תשמור את המצוות "יסופר לדור אחרון לשם ה' ולשבתו את אשר עשה לאותו זרע".
10. ע"י משנה יומא פה ע"ב.
11. בכ"י ג, הנוסח: כבודי בישועתכם, וראה בהערה הבאה.
12. על פי תהלים כא, ו: "גדול כבודו (של המלך) בישועתך", ולכן נוסח כ"י ג, אינו מתקבל.
13. מצאנו כי דרכו של הצדיק נמשלה למעגל יושר: "הדרכתך במעגלי ישר" (משלי ב, יד), והכוונה כאן שעליהם להשתדל להתנהג ביושר, כי בזה יגדל כבודם.
14. בכ"י א, ג, חסר: אם.
15. על פי שמואל א; יב, כה: "ואם הרע תרעו גם אתם".
16. קודם דבר על עבירות קלות, שמועילה להם תשובה כלבר. עתה מדבר על עבירות חמורות, שתשובה תולה ויהכ"פ מכפר.
17. על פי ויקרא כג, כז: "אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפרים הוא".
18. על פי יחזקאל לו, כה: "מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם".
19. חק, מצוה ביום זה להתענות וכו'.
20. על פי ר"ה ט ע"א: "כל האוכל בחשיעיי" וכו'.
21. בכ"י ג, הנוסח: להתענג.

דַע וְהִזְהַר לְהִפָּסֵיק מִבְּעוֹד יוֹם וְעַל הַמְּזוֹן²² בְּשָׁעָה²³ סְמוּךְ לַחֲשֵׁכָה
צוּה²⁴ ה' אֵת הַבְּרָכָה (תהלים קלג, ג)

הַעֲנוּי²⁵ הוּא²⁶ לְהִרְעִיב נַפְשְׁךָ מִמֵּאֲכָלְךָ
הַשְׁתִּיחַ כְּדַת²⁷ הָאֲכִילָה²⁸ לְהַמְנִיעַ מִשְׁקוּיִים תִּשְׁאַלְךָ²⁹
הַלֹּךְ יִתְּפֶה³⁰ בְּמִצּוֹחַי³¹ מְחוּלְלֶךָ
שֶׁל נַעֲלֶךָ מַעַל רִגְלֶךָ (יהושע ה, טו)

וְאִם אֲשֶׁה³² עֲצוּרָה לִי³³ מִמֶּנָּה נִשְׁמַרְתִּי
וּמִהִבִּיא³⁴ בְּמִים קָטְנֵי נִזְהַרְתִּי
וְאִם יִקְרַנִּי מִקְרָה מֵאֲשֶׁר הִרְהַרְתִּי
אֶרְחֹץ³⁵ בָּהֶם וּמִהִרְתִּי (מלכים ב; ה, יב)

זֹאת וְעוֹד אַחֲרַת הוֹתָרָה לִי³⁶ אִם לְהִסִּיר טֵיט מֵעַלִּי הוֹצַרְתִּי

22. דין תוספת יוהכ"פ ביומא פא ע"ב. יש מחלוקת בראשונים האם התוספת היא רק על עינוי, או גם על עשית מלאכה. עיי רמב"ם הל' שביתת עשור א, ו, ובמגיד משנה שם. רבינו כתב כאן "ועל המזון" בדי החיבור, משמע קצת כי הוא סבור שדין תוספת קיים הן באיסור מלאכה והן באכילה.
23. תוספת יוהכ"פ אין לה שיעור. עיי ר"ה ט ע"א תוד"ה ר"ע, ביצה ל ע"א תד"ה דהא, בשו"ע סי' רסא וכמפרשים. לכן אפשר שהלשון כאן לאו דווקא הוא, או שמא רבינו כתב כן כדי להרחיק אדם מן העבירה. ר"י בויס העירני כי בכתובות מז ע"א תוד"ה דמסר איתא: "דהכא איירי שעה אחת לפני יו"ט שהוא כיו"ט".
24. בכ"י מ, הנוסח: שם צוה.
25. מכאן ועד: "וסוך לא סכתי", מסכיר רבינו מה כלול במצות עינוי על פי משנת יומא רפ"ח (בשינוי סדר, כנראה בגלל אילוף החרוז), וכתוספת כמה הלכות. העינו הראשון הוא: איסור אכילה ושחיה.
26. בכ"י מ הנוסח: העינוי הזה הוא.
27. על פי אסתר א, ח: "השתיה כדת".
28. איסור שתיה הוא כאיסור אכילה, היינו הם נחשבים כאיסור אחד.
29. בכ"י ג הנוסח: כשאלך. והנוסח שלפנינו הוא כעין קיצור לכתוב: תשאלך נפשך (דברים יד, כו).
30. עינוי שני הוא: איסור נעילת הסנדל.
31. בכ"י א, הנוסח: צור מחוללך.
32. עינוי שלישי: איסור תשמיש המטה.
33. על פי שמואל א; א, כא, ו: "כי אם אשה עצרה לנו כתמול שלשם". נראה שהוא מפרש "עצורה" כפירוש הרד"ק שם, ולא כשאר המפרשים שפירשו מרוחקת, אלא אפילו אם היא עמו בבית, הרי שהוא נשמר ממנה.
34. עינוי רביעי: איסור רחיצה. וכונתו שאסור לרחוץ אף אצבע קטנה (על פי מלכים א, יב, י: "קטני עבה ממתני אבי") על פי פסחים נד ע"א.
35. יומא פח ע"א: "בעל קרי טובל והולך כל היום כולו". מחלוקת ראשונים היא האם דין זה נוהג בזמננו, וראה בר"מ המאירי (בהערות שם צויינו הדעות השונות), ורבינו מתיר אף בזמננו.
36. היינו עוד מקרה שהותר ביוהכ"פ לרחוץ על פי יומא עו ע"ב: "ואם היה מלוכלך בטיט וצואה רוחץ כדרכו".

זך³⁷ אני³⁸ אם אסוך שמן³⁹ לרפואת⁴⁰ חטמין וכאכי חשכתתי⁴¹
 זחלתתי⁴² ואירא⁴³ מהתעדן בו וידי מפגו משכתי
 וסוך לא סכתי (דניאל י, ג)

חולה⁴⁴ אומר צריך אני והרופא מכחישו
 חדל משמוע לרופא ומתת דמו בראשו⁴⁵
 חיתו תחזוק⁴⁶ באכלו ואמרים⁴⁷ לבטל דברי מפרישו⁴⁸
 לב יודע מרת נפשו (משלי יד, י)

טוב לשמוע לרופא כשאומר צריך אף שלא כדברי החולים⁴⁹
 מעמו וראו אם נחלקו הרופאים ולכו אחר שנים המקילים⁵⁰
 טועים⁵¹ מי שאחזו בולמוס בשר שקוצים אחר שומן⁵² גיעולים
 ומרק פגלים (ישעיהו סה, ד)

37. על פי איוב לג, ט: "זך אני בלי פשע".
 38. כלומר: טהור אני, מותר לי. על פי יומא שם: "ואם היה חולה או שהיו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש".
 39. על פי מלכים ב; ד, ב: "כי אם אסוך שמן". אגב, בכתוב הוא שם עצם, וכאן הכוונה היא לפועל, וזו מדרכי השירה כמובן.
 40. בכ"מ, א, הנוסח: אם אסוך שמן בשכיל חטטין.
 41. על ידי סיכת השמן, מנעת, הפסקתי, את הכאבים.
 42. העינוי החמישי: איסור סיכה.
 43. על פי איוב לב, ו: "על כן זחלתי ואירע מחות דעי עמכם".
 44. על פי יומא פג ע"א: "אמר ר' ינאי חולה אומר צריך ורופא אומר אינו צריך שומעין לחולה מ"ט לב יודע צרת נפשו".
 45. על פי יהושע ב, יט: "דמו בראשו ואנחנו נקים".
 46. נפשו, חיתו תחזוק. על פי יחזקאל ז, יג: "ואיש בעונו חיתו לא יתחזקו". לדעת ר"י בוים יש כאן רמז לדין יולדת, חיה.
 47. בכ"מ, פ, הנוסח: ואמרין.
 48. כלומר, אין לשמוע לרופא להפרישו מלאכול.
 49. שם: "רופא אומר צריך וחולה אומר איני צריך שומעין לרופא".
 50. שם: "לא צריכא דאיכא תרי אחריני בהדיה דאמרי לא צריך... אבל הכא ספק נפשות". כלומר הולכים אחר שנים המקילים האומרים צריך כשיטת הרמב"ן (תורת האדם ענין הסכנה, מהר"ח"ד שעוועל עמ' כד) ועוד, שלא כרמב"ם הלי שביתת עשור ג, ח.
 51. פב ע"א: "ת"ר עוברה שהריחה בשר קודש או בשר חזיר תוחבין לה כוש ברוטב ומניחין לה על פיה אם נתייבחה דעתה מוטב ואם לאו מאכילין אותה רטב עצמו, אם נתייבחה דעתה מוטב ואם לאו מאכילין אותה שומן עצמו". זו כוונת רבינו כאן שאת בשר הקודש מאכילין לאחר שומן גיעולים, ואת השומן רק לאחר מרק פגולים שהוא הרוטב, והשמיט את הנחת הרוטב על פה, ואולי דעתו כמ"ש הכסף משנה הלי מאכלות אסורות יד, טז, דלפי הרמב"ם מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו מיד השומן (נראה דר"ל רטב ולא כוש ברוטב) לפי שאין חולי זה סובל מיתון.
 52. בכ"מ, א, הנוסח: שמן. הניקוד שם הוא בשני סגולים. מצאנו כן במשמעות שומן בתהלים קט, כד: "ובשרי כחש משמן".

יוצא⁵³ קטע בקב שלו לחצרו אבל לא לרשות הרבים
 יעשה משמרת למשמרתו ולא יצא⁵⁴ לחצר ולמבוי שאינן מעורבים
 ינעול⁵⁵ פל אדם בדרבו מחמת סכנה⁵⁶ ולא ילך שבילים מסבים⁵⁷
 למעלה עקרבים (במדבר לה, ד)

פלה⁵⁸ כל שלשים יום ומלך ירחצו את פניהם
 פנער פנערה⁵⁹ ישלימו⁶⁰ שנה או שנתים לפני זמניהם
 כבן תשע כבן עשר מחנכין אותן האבות⁶¹ לשעות להיות פניהם
 ורעם נכון לפניהם (איוב כא, ח)

לערכ⁶² אחר⁶³ תפלת הפנחה יתן אדם תורתו
 לא-להי ישראל⁶⁴ אולי⁶⁵ מפני אונם סעודתו
 לא יוכל להתפלל ולעשות בתעודתו
 דבר המלך ודתו (אסתר ב, ח)

53. עז ע"ב: "הקטע יוצא בקב שלו... דכ"ע מעל הוא" וכו'. מסקנת הסוגיא שם שקב הקטע נחשב מעל ונחלקו אם מותר לצאת בו כשבת לרה"ר. והנה רבינו מיירי ביוהכ"פ, וא"כ כיצד התיר לצאת בו בחצר, הלא מצד נעילת הסנדל יהא אסור, רצ"ע.
54. בכ"י ג, הנוסח: ולא יצא בו.
55. שם: "אמר שמואל אם מחמת סכנת עקרב מותר", וכוונת רבינו שמוחר לנעול מחמת סכנה, ואין אנו אומרים שילך מסביב למקום העקרבים כדי שלא יבוא לידי נעילת הסנדל.
56. בכ"י פ, מ, חסר: מחמת סכנה.
57. במלכים ב; כג, ה, נמצא: "בערי יהודה ובמסבי ירושלים", והכוונה בסביכות ירושלים.
- המלה "מסבי" כאן היא בצורה של נסמך, ונראה שרבינו סבור כי הנפרד הוא כפי שכתב. אמנם הרד"ק בספר השרשים, שרש סבב, כתב: "הקבוץ בלשון נקבות" וציין לפסוק "והוא מסכות מתהפך בתחבולותיו" (איוב לו, יב). ויש מחלוקת בין הפרשנים במשמעות הצורה שבאיוב, ואין להאריך בזה כאן.
58. משנה עג ע"ב: "המלך והכלה ירחצו את פניהם", וכתב רש"י: "כל שלושים יום לחופתה קרויה כלה".
59. פב ע"א, ורבו דעות הראשונים בפירוש סוגיה זו. קשה לדעת מה דעת רבינו, שהריניתן לפרשו כי נער משלים שנתיים לפני זמנו ונערה שנה, ונמצא ששניהם משלימים בני י"א, וזה כדעת הרמב"ם בשביתת. עשור ב, י (ולפי פירוש זה היה לומר: משלימין שנתיים או שנה). אבל ניתן לומר שכפי ההמשך שכתב כבן תשע וכו', שהכוונה בהתאם לכח הנער, כך גם כוונתו נער ונערה ישלימו בגיל המתאים לכחם ודעת הראב"ד שם.
60. בכ"י א, ג, הנוסח: משלימים, או: משלימין.
61. בכ"י מ, הנוסח: כבן עשר האבות מחנכין אותן לשעות. בכ"י א, הנוסח: מחנכין אותן האבות שעות.
62. פז ע"ב: "ת"ר מצות ודוי ערב יוהכ"פ עם חשיכה, אבל אמרו חכמים יתודה קודם שיאכל וישתה שמא תטרף דעתו בסעודה" (רש"י: מחמת שכרות), וטעם רבינו כרש"י, ושלא כרמב"ם בהלי תשובה ב, ז, מטעם שמא יחנק.
63. בכ"י א, הנוסח הוא: למנחת הערב לפני אכילה אחר תפלתו יתן וכו'.
64. על פי יהושע ז, יט: "בני שים נא כבוד לה אלקי ישראל ותן לו תודה". "תודה", היינו הודאה, וידוי. שתי מלים אלו שייכות לשורה הקודמת, ורבינו כתבם כאן מפני החרוז.
65. בכ"י ג, חסר: אולי.

מיני פירות⁶⁶ וכלים רקים להצטנן בהם יערכו⁶⁷
 מפיוט הפופח⁶⁸ על מנת להטפוח רחקו ואליו אל תקרבו
 מפלים מלאים⁶⁹ השמרו פן ירעפו עלי אדם ויזובו
 בעת יזרכו⁷⁰ (איוב ו, יז)

נתת מפה⁷¹ במים⁷² ונגבה למחר העבירה על פניך אתה יכול
 נהר⁷³ פלגים⁷⁴ עבור⁷⁵ לשמור פירות ומרפך⁷⁶ דבר הלכה לשאול
 נמנע⁷⁷ אל תהיה משוב לביתך כימי החול
 ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול (שמואל א; כה, לא)

סנדל של שעם⁷⁸ והוצין⁷⁹ לנעול לא נאסרו
 סדינים וצעפים לצנוף על רגליכם הותרו

66. עח ע"א: "א"ר יהודה מותר להצטנן בפירות... רבא מצטנן בכסא דכספא, א"ר פפא כסא דכספא מלא אסור חסר שרי דפחרא אידי ואידי אסור משום דמישחל שחיל, רב [אשי] אמר כסא דכספא חסר נמי אסיר משום דמזדריב". ומכאן משמע דכלי חסר (אבל יש בו מים) אסור וריק מותר.
67. בכ"י א, הנוסח הוא: להצטנן כס או יזוב.
68. שם: חני יהודה בר גרונות אסור לישוב על גבי טינא ביוהכ"פ... וכטופח על מנת להטפוח."
69. גמרא שם (הובאה בתחילת הבית). ולכאורה קשה שהרי מהגמ' משמע שאף אם אינם מלאים אסור, וצ"ל כי מלאים לאו דווקא. וגם הרמב"ם בשביתת עשור ג, ד, כתב כן, והסבירו הפר"ח באו"ח סי' תריג דלאו דווקא.
70. הניקוד הוא על פי החרוז. אבל בכתוב האות ר' מנוקדת בשוא. קיימות דעות שונות בפירושה של המלה "יזוכו", ורבינו הסמיכה ללשון התלמוד (הובא בתחילת הבית) משום דמזדריב"ב שענינו נזילה. וראה עוד בערוך השלם ערך זרב, זרבוב.
71. שם: "מטפתת היה לו בערב יוהכ"פ ושורה אותה במים ועושה אותה כמים כלים נגובים ולמחר מקנת בה פניו ידיו ורגליו".
72. בכ"י ג, נוסף כאן: ובערב. בכ"י א, הנוסח הוא: נתת מפה במים מבערב ונגבתה העבירה וכו'.
73. על פי תהלים מו, ה: "נהר פלגיו ישמחו עיר א-להים".
74. עז ע"ב: "שומרי פירות עוברין עד צוארן במים ואין חוששין".
75. בכ"י א, הנוסח הוא: נהר פלגיו עבר (בכתב היד ע' מנוקדת בקמץ, ב' מנוקדת בפתח)
76. שם: "מהו למיעבר... למישאל שמעתתא א"ל רב יהודה, רב ושמואל דאמרי תרווייהו עובר". בכ"י א הנוסח הוא: ואל רבך.
77. שם: "איכא דאמרי שרא להו למיתי ושרא להו למיזל... למיזל [כלומר, לחזור לכיחם] מ"ט כדי שלא תהא מכשילן לעתיד לבוא" (רש"י: לשנה אחרת לא יבואו הואיל ולא התרת' לעבור את המים ולחזור). אכן נימוק זה שייך רק לגבי דבר מצוה, וכמ"ש הרמב"ם שביתת עשור ג, ו, ומדוייק לשון רבינו שלגבי שמירת פירות כתב "עובר" וכוונתו שיותר רק לעבור ולא לחזור. אלא שבגמ' נאמר עוד: "ובלבד שלא יוציא ידו מתחת חפת חלוקו", וכ"פ הרמב"ם. אבל רבינו השמיט זאת.
78. עח רע"ב: "אני ראיתי את ריב"ל שיצא בסנדל של שעם... אביי נפיק בדהוציא... רבה בר רב הונא כריך סודרא אכרעיה".
79. בכ"י א, הנוסח הוא: והוטני והוצין.

שִׁשְׁשִׁים⁸⁰ בְּקִרְוֹא לְקִדּוּשׁ ה' מְכֻבָּד בְּבִגְדֵי יָקָר
וּבְכְבוֹדם הִתְיַפְּרוּ (ישעיהו סא, ו)

עֹבְרָה שֶׁהִרְיָחָה⁸¹ חֹבֶה עָלֵינוּ לְרַחֵם
עָלֵיהֶם⁸² וּפּוֹתְחִין לָהּ בְּכְבוֹד הַיּוֹם אוֹלֵי הַזֶּלֶד יִתְנַחֵם
עָמַד בְּרָשָׁעוֹ⁸³ מֵאֲכִילִין אֶת הָאֵם וְהַבֵּן יִפְשַׁע עַל פֶּת לֶחֶם⁸⁴
זֶרֶם רָשָׁעִים מֵרַחֵם (תהלים נח, ד)

פְּשָׁעִים⁸⁵ שְׂבִינֶךָ לְצוּרְךָ בְּהִנְחִמְךָ יִסְלַח לְרָשָׁעֶךָ
פְּעֻלָּתָ⁸⁶ עֲוֹלָה לְחִבְרָךָ אִין לְךָ מִפְּשָׁעֶיךָ
פְּרוֹת⁸⁷ עַד שֶׁתִּרְצֶה אוֹתוֹ וְהִרְבֵּה עָלָיו⁸⁸ מוֹדְעֶיךָ⁸⁹
לְךָ הִתְרַפֵּס וְרָהַב רַעְוִיֶךָ (משלי ו, ג)

צְרוּךְ⁹⁰ אָדָם לְפָרוֹט אֶת הַחֲטָא פְּעַת עָלָיו בְּשִׂיחוֹ יִרְדֵּי⁹¹
צְרוּר עֲוֹנָיו⁹² וְטָמוֹן בְּחֹפֵי⁹³ לֹא אֶרְצֶה וְתַחַת לְשׁוֹנֵי לְהִכְחִיר⁹⁴

80. שבת קיט ע"א: "מאי דכתיב ולקדוש ה' מכובד... זה יוהכ"פ שאין בו לא אכילה ולא שחיה אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה".
81. פב ע"ב: "ההיא עוברת דארחא אתו לקמיה דרבי, אמר להו זילו לחושו לה דיומא דכפורי הוא ואילחישא" וכו', ההיא עוברת דארחא... ולא אילחישא קרי עליה זורו רשעים מרחם נפיק מיניה שבתאי אוצר פירי" (רש"י: להפקיע שערים).
82. מלה זו שייכת לשורה הקודמת, אלא שכדי לשמור על החרוז העבירה רבינו לכאן.
83. בכ"י ג, א, הנוסח הוא: כמרדו.
84. על פי משלי כח, כא: "ועל פת לחם יפשע גבר".
85. היינו יוהכ"פ מכפר על עבירות שבין אדם למקום, כניגוד לעבירות שבין אדם לחבירו, וכמובא בהמשך.
86. משנה פה ע"ב: "עבירות שבין אדם לחבירו אין יוהכ"פ מכפר עד שירצה את חבירו". ובגמ' שם פז ע"א: "א"ר יצחק כל המקניט את חבירו אפילו בדברים צריך לפייסו שנאמר בני אדם... לך התרפס ורהב רעך".
87. מלה זו שייכת לשורה הקודמת, וכתבה רבינו בשורה זו בגלל החרוז.
88. על פי בראשית לד, יב: "הרכו עלי מאד מהר ומתן".
89. מודע הוא חבר ורע, כמ"ש ברות ב, א: "ולנעמי מודע לאישה". וא"כ הכוונה היא, שלח אליו את רעך כדי שיבקשו עבורך, וכדברי רש"י שם במשלי: "ורהב רעך, הרכה רעים שיחפלו עליו לפניו". בכ"י א, מ, פ, הנוסח הוא: מודעים, ונוסח זה תמוה שהרי אינו מתאים לחרוז.
90. פו ע"ב, ושם מחלוקת תנאים ומחלוקת הפוסקים בעניין זה, עי' טור וב"י ס"י תרו. הרמב"ם בהל' חשובה ב, ג, פסק שצריך לפרט, אבל הרי"ף ועוד פסקו שאין צריך לפרט.
91. על פי תהלים נה, ג: "אריד בשיחי ואהימה".
92. על פי הושע יג, יב: "צרוּר עון אפרים צפונה חטאתו".
93. על פי איוב לא, לג: "אם כסיתי כאדם פשעי לטמון כחכי עוני".
94. על פי איוב כ, יב: "אם תמתיק בפיו רעה יכחידנה תחת לשונו".

צוריי⁹⁵ ירצני אם שנה אחר שנה⁹⁶ אותו לפניו אגיד⁹⁷
 כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד (תהלים נא, ה)

קדוש⁹⁸ ישראל⁹⁹ בך בכניסת היום שהגיעך¹⁰⁰ עד זמניך
 קרא בגרון אל תחשך¹⁰¹ והרפה¹⁰² לפניו רנניך
 קולך ישמע א-ל ובהרבות תחנוניך
 ישה לך א-ל לזה מעונך (איוב יא, ו)

רומם¹⁰³ שם הא-ל וירוממך מקמים¹⁰⁴ וצורריך יכרית¹⁰⁵
 רחמי שאל בחמש תפלות וישמור לך החסד והברית¹⁰⁶
 רשאי¹⁰⁷ אתה להפטר מתפלת ערבית שכבר התפללת חמשת באחרית
 ונשאת תפלה בעד השארית (מלכים ב; יט, ד)

95. פו ע"ב: "עבירות שהתודה עליה יוהכ"פ זה... ואם לא שנה בהם... ראב"י אומר כ"ש שהוא משובח שנאמר כי פשעי" וכו'. הרמב"ם בהלי תשובה ב, ה, פסק כראב"י.
96. על פי שמואל ב; כא, א: "ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחרי שנה".
97. על פי תהלים קמב, ג: "צרתי לפניו אגיד", ואפשר שרבינו שינה הכוונה לרמוז שלא חזר על החטא.
98. היינו ברכת שהחיינו הנאמרת בכניסת יוהכ"פ, וזאת על פי עירובין מ ע"ב: "והלכתא זמן אומר בר"ה וביהכ"פ".
99. הביטוי "קדוש ישראל" נמצא בתנ"ך במקומות רבים (ישעיהו א, ד; ה, יט; ה, כד; ועוד הרבה) ובכולם הכוונה היא לה. הכוונה היא כאמור שיש לכרך את קדוש ישראל בכניסת היום.
100. בכ"י פ חסרה מלה זו.
101. על פי ישעיהו נח, א: "קרא בגרון אל תחשך כשופר הרם קולך". אפשר לומר שרמו בזה למנהג שביוהכ"פ מתפללים בקול רם, ראה ב"י וש"ע סי' קיא.
102. בכ"י מ, הנוסח הוא: ותרבה. בכ"י א, הנוסח הוא: ותרבה בתפלת היום רנניך.
103. בכ"י א הנוסח של שורה זו הוא כך: רומם רם ונשא וירוממך על קמים וצריך יכחיד.
104. על פי שמואל ב; כב, כט: "ומקמי תרוממני".
105. בפשוטו הכוונה היא כי צוררי ישראל יכרתו, ונקט לשון הכתוב: "וצוררי יהודה יכרתו" (ישעיהו יא, יג). שמא גם רמז בזה לדברי הגמ' בנדרים לב רע"ב: "השטן בחושבניה תלת מאה ושיתין וארבעה", ומכאן שאין לו רשות לקטרג ביוהכ"פ כמש"ש הרא"ש והר"ן, ועוד.
106. על פי דברים ז, יב: "ושמר ה' א-להיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך".
107. פז ע"ב: "אמר רב תפילת נעילה פוטרת של ערבית". ור"ף כתב שעכשו נהגו להתפלל ערבית, אבל הרא"ש שם (סי' כ) כתב בשם ר"מ דלית הילכתא כרב, וכ"כ הטור בריש סי' תרכד. אבל הב"ח בריש סי' תרכג סבור שאף הרא"ש והטור פסקו כרב, ע"ש. הב"ח הוסיף כיון דנהגו עלמא להתפלל ערבית שוינהו עלייהו כחובה, כמו דכתב הר"ף בפרק תפלת השחר (ברכות דפ' וילנא דף יט ע"א) גבי תפילת ערבית בכל יום, וכ"כ הט"ז בריש סי' תרכד. אבל מדברי רבינו לא משמע הכי, אלא נראה בפשטות שרבינו פסק כר"ף, ואם ירצה יתפלל ערבית, ורמז לכך באומרו "רשאי". אולי ס"ל דבמוצאי יוכ"פ הקלו משאר ימות השנה גבי תפילת ערבית מפני שלא רצו להאריך את הצום.

שְׂרֵי הָאָר נְרִי¹⁰⁸ וְתִהְיֶה אֶפְלָתִי כְּצִהָרִים¹⁰⁹
 שׁוֹכְבִים בֵּין שְׁפָתַיִם¹¹⁰ יִתְנַעְרוּ מֵעַפְר תְּנוּר וְכִירִים¹¹¹
 שׁוֹכְבִים אֶל אֲדָמָתָם¹¹² וְעִנְתָהּ¹¹³ שְׁמָה בְּתוֹלַת פֶּת יְהוּדָה וְאַפְרִים
 פִּימִי נְעוּרֶיהָ וְכִיּוֹם עֲלָתָהּ מֵאֲרֶץ מִצְרַיִם (הושע ב, יז)

תְּנֶה¹¹⁴ עֶזְךָ לְעַבְדְּךָ וְהוֹשִׁיעָה לְבֵן אִמּוֹנֶיךָ¹¹⁵
 תִּרְוֵנִי¹¹⁶ דִּשְׁן בִּיתְךָ וְתִשְׁקֵנִי נַחַל עֲדִינֶךָ
 תִּכְשְׁרֵנִי¹¹⁷ נִשְׁמְעוּ דְבָרֶיךָ¹¹⁸ וְעָרְבוּ לִי רִנְיֶךָ
 תִּבּוֹן תְּפִלָּתִי קְטֹרֶת לְפָנֶיךָ (תהלים קמא, ב) /

פזמון

יָרֵב גְּדוֹלָתִי¹¹⁹ / יוֹצְרֵי רְצוֹנְךָ¹²⁰ / וְהִשָּׁב לְנַחֲלָתִי¹²¹ יְלָדֵי אִמּוֹנֶיךָ¹²²
 דְּבָרֵי שְׂאֵלָתִי / יִיטְבוּ בְּעֵינֶיךָ¹²³ / תִּבּוֹן תְּפִלָּתִי / קְטֹרֶת לְפָנֶיךָ

108. על פי תהלים יח, כט: "כי אתה תאיר נרי".
 109. על פי ישעיהו נח, י: "זרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים".
 110. על פי תהלים סח, יד: "אם תשכבון בין שפתים". והכוונה לעם ישראל, כפי שפירש רד"ק שם.
 111. עם ישראל יתנער ממצבו השפל. היושב בין תנור וכירים הוא דימוי לאדם הנמצא במצב קשה או במקום שפל, על פי תענית ל ע"א.
 112. נקט לשון שובב, ככתוב: "וששכתי את ישראל אל נוהו" (ירמיהו ג, יט), היינו שיחזירם למקומם.
 113. מכאן מתחיל הפסוק שרבינו הביא מהושע, אלא שרבינו הוסיף בתוכו את המלים: "בתולת בת יהודה ואפרים", ככינוי לעם ישראל. זאת על פי איכה א, טו: "גת דרך ה' לבתולת בת יהודה". הצירוף של אפרים ויהודה ככינוי לעם ישראל מצוי כמה פעמים, ומהם ביחזקאל לו, טו.
 114. על פי תהלים פו, טז: "תנה עזך לעבדך והושיעה לבן אמתך".
 115. אולי על יסוד דברים לב, כ: "בנים לא אמון במ", והיינו כשאינם הולכים בדרכי ה', אבל לולא זאת, הם, בנים אמון במ.
 116. על פי תהלים לו, ט: "יריון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם".
 117. אפשר שרמזו רבינו כאן קהלת רבה פרשה ט, א [ז] על אותו פסוק: "ובשעה שישראל נפטרי מכותי כנסיות ומבתי מדרשות, בת קול יוצאת ואומרת לך אכול בשמחה לחמך כבר נשמעה חפלתכם לפני כריח ניחוח". וכבר העיר שם הרד"ל כי לפני התוספות ביומא פז ע"ב ד"ה והאמר רב, משמע שהנוסח לפנייהם היה: "במוצאי יוהכ"פ בת קול יוצאת ואומרת" וכו'.
 118. על פי דניאל י, יב: "נשמעו דבריך ואני כאתי בדבריך".
 119. על פי תהלים עא, כא: "חרב גדלתי וחסב תנחמני", ורבינו שינה מעט כדי להתאים לאקרוסטיכון.
 120. כוונתו לומר "יוצרי, ברצונך תרבה גדולתי".
 121. היה מתאים יותר לומר: לנחלתם, וכנראה נאלץ לומר כן מפני החרוז.
 122. היינו ישראל, וכמו שאמר לעיל בראש הבית האחרון: לבן אמוניך.
 123. על פי ויקרא י, כ: "וישמע משה וייטב בעיניו", ויש עוד פסוקים רבים ככגון זה.

צור עזי מנוסי¹²⁴ / אליך אקרא / היה סתרי ומחסי¹²⁵ / לעתות בצרה¹²⁶
 הלא אתה עשי לי¹²⁷ וממי אירא¹²⁸ / שמך יהיה נסי¹²⁹ / הגדול והנורא¹³⁰
 מנת חלקי וכוסי¹³¹ ישועות פניך¹³² / תכון

חוכי חסדיך / וטובך ייחלו / יחזו בכבודך / ובך יגילו
 זרע עבדיך¹³³ / ירנו ויצהלו¹³⁴ / ומפני ירך¹³⁵ אויביך יכלו
 ורגזו ויחלו מפניך (דברים ב, כה) / תכון

קולי שמעת¹³⁶ ותאזין שועי¹³⁷ / את שש פגעת¹³⁸ בביתך בפגעי
 אתה¹³⁹ ידעת / לאולתי ופשעי / ואותי הושעת / וסלחת לרשעי
 כי כל שעשועי עמדי לפניך / תכון

בן¹⁴⁰ שמך מבטחו / ושברו אל תבישו¹⁴¹ / יום ישפוך שיחו¹⁴² / וכא אל
 מקדשו¹⁴³

124. על פי ירמיהו טז, יט: "ה עוזי ומעוזי ומנוסי ביום צרה".

125. על פי תהלים סא, ה: "אחסה בסתר כנפיך סלה".

126. על פי תהלים ט, י: "משגב לעתות בצרה".

127. מלה זו שייכת לקודמתה, אבל רבינו כתבה כאן מפני החרוז.

128. על פי תהלים כז, א: "לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא".

129. על פי שמות יז, טו: "ויקרא שמו ה' נסי".

130. על פי סוף מלאכי: "לפני ברא יום ה' הגדול והנורא", ועוד בכגון זה.

131. על פי תהלים טז, ה: "ה' מנת חלקי וכוסי".

132. על פי תהלים מב, ו: "ישועות פניו".

133. על פי תהלים סט, לז: "זרע עבדיו ינחלוה".

134. על פי ירמיהו לא, ז: "רנו ליעקב שמחה וצהלו בראש הגוים".

135. על פי ירמיהו טו, יז: "ומפני ירך כרד ישבתי".

136. על פי איכה ג, נו: "קולי שמעת אל תעלם אזנך".

137. על פי תהלים לט, יג: "ושועתי האזינה".

138. על פי ישעיהו סד, ד: "פגעת את שש ועשה צדק". הרד"ק פירש שם: "יש מפרשים פגעת,

קבלת תחינת הצדיקים (שש=צדיק, ע"ש), וגם כאן כוונתו לומר קבלת את תפילת הצדיק בביתך (בבית הכנסת) בפגעי (בזמן שהתפללתי). ונראה שרבינו סבור כי ביוהכ"פ כולם נחשבים צדיקים, ואין בכך רמות רוחא, או שנקט את לשון הכתוב.

139. על פי תהלים סט, ו: "א-להים אתה ידעת לאולתי".

140. היינו, בני ישראל שמו כך את מבטחם ותקותם (ושברו). "ושברו" היה צריך להיות בסוף

הצלע הראשונה, ורבינו העבירו לתחילת השניה מפני החרוז.

141. על פי תהלים קיט, קטז: "ואל תבישני משברי".

142. על פי תהלים קב, א: "ולפני ה' ישפוך שיחו".

143. היינו מקדש מעט הוא בית הכנסת.

חוֹשָׁה לְהַנִּיחוּ מֵאוֹיֵב כּוֹבֵשׁוּ / עֲרוֹךְ נֵר לְמִשִּׁיחוֹ¹⁴⁴ וְשִׂמַח נַפְשׁוֹ¹⁴⁵
תְּפִלְתוֹ בְּבִקְשׁוֹ תָּבֵא לְפָנֶיךָ¹⁴⁶ / תְּכוּן

לְוִי עַל דּוֹכֵן יְהוּדָה לְתַפְלָה¹⁴⁷ / וּבְחֶסֶד יוֹכֵן כֶּסֶא¹⁴⁸ בְּעִיר תְּהִלָּה¹⁴⁹
וּמִשִּׁיחוֹ עָלַי כֵּן / יֵשֶׁב בְּבִתְחֻלָּה / וַיֵּרֶד שֵׁם וְשָׁכַן כְּבוֹד נֹרָא עֲלִילָה¹⁵⁰
וַיְבוֹאוּן בְּגִילָה לְשַׁחַר פְּנִיךָ¹⁵¹ / תְּכוּן

144. על פי תהלים קלב, יז: "ערכתי נר למשיחי".

145. על פי תהלים פו, ד: "ושמח נפש עבדך".

146. על פי תהלים פח, ג: תבא לפניך תפילתי".

147. על פי נחמיה יא, יז: יהודה לתפלה".

148. על פי ישעיהו טז, ה: "והוכן כסא כסא". רבינו העביר את "כסא" לראש הצלע הבאה מפני החרוז.

149. על פי ירמיהו מט, כה: "עיר תהלה קרית מושי".

150. על פי תהלים סו, ה: "נורא עלילה על בני אדם".

151. על פי משלי ז, טו: "על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך".